

GEN MUHANDISLIK NATIJALARINING INTELLEKTUAL MULK OBYEKTI SIFATIDAGI XUSUSIYATLARI

Umurzakova Nargisaxon Muxtarovna
Toshkent davlat agrar universiteti Huquqshunoslik kafedراسи dotsenti

FEATURES OF GENETIC ENGINEERING RESULTS AS INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS

Umurzakova Nargisakhon Mukhtarovna
Associate Professor, Department of Law, Tashkent State Agrarian University

ОСОБЕННОСТИ РЕЗУЛЬТАТОВ ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ИНЖЕНЕРИИ КАК ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Умурзакова Наргисахон Мухтаровна
Доцент юридического факультета Ташкентского государственного аграрного
университета

Kirish: Ushbu tadqiqotda gen muhandisligi texnologiyalarining huquqiy tabiati va ularning fuqarolik huquqi obyektlariga kiritilishi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda ta’kidlanishicha, bunday texnologiyalar intellektual mulk va moddiy aktivlar xususiyatlarini uyg‘unlashtirgan holda ikki tomonlama huquqiy tabiatga ega.

Genetik texnologiyalarni jarayonlar, mahsulotlar va ma’lumotlar sifatida farqlaydigan yangi tasniflash modeli taklif etildi. Hujjatda sui generis huquqiy rejimini yaratish zarurligi asoslanadi va milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Olingan natijalar biotexnologiya va fuqarolik huquqi sohasidagi huquqiy doktrinani rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Kalit so‘zlar: gen muhandisligi, fuqarolik huquqi obyektlari, intellektual mulk, Genetik jarayonlar, mahsulotlar, ma’lumotlar

В данном исследовании рассматривается правовая природа технологий генной инженерии и их классификация как объектов гражданского права. В исследовании утверждается, что такие технологии обладают двойной правовой природой, сочетая в себе признаки интеллектуальной собственности и материальных активов. Предлагается новая модель классификации, в которой генетические технологии рассматриваются как процессы, продукты и данные. В статье обосновывается необходимость создания особого правового режима и даются рекомендации по совершенствованию национального законодательства. Результаты исследования способствуют развитию правовой доктрины в области биотехнологий и гражданского права.

Ключевые слова: генная инженерия, объекты гражданского права, интеллектуальная собственность, генетические процессы, продукты, данные

Abstrakt. This study examines the legal nature of genetic engineering technologies and their classification as objects of civil law. The research argues that

such technologies possess a dual legal nature, combining features of intellectual property and tangible assets.

A novel classification model is proposed, distinguishing genetic technologies as processes, products, and data. The paper justifies the need for a sui generis legal regime and provides recommendations for improving national legislation.

The findings contribute to the development of legal doctrine in biotechnology and civil law.

Keywords: genetic engineering, civil law objects, intellectual property, genetic processes, products, data

Zamonaviy huquqshunoslikda gen muhandislik texnologiyalari tushunchasini aniqlash masalasi faqat tabiiy-ilmiy emas, balki nazariy-huquqiy ahamiyatga ham ega. Chunki mazkur kategoriyani huquqiy jihatdan aniq ifodalash uning huquqiy rejimini belgilashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Gen muhandislik, eng umumiy ma'noda, tirik organizmlarning genetik apparatiga maqsadli va nazorat qilingan tarzda ta'sir ko'rsatish orqali ularning irsiy xususiyatlarini o'zgartirishga qaratilgan ilmiy-amaliy faoliyat turi sifatida ta'riflanadi. Biroq mazkur ta'rif uning huquqiy mazmunini to'liq ochib bermaydi. Ilmiy doktrinada gen muhandislik texnologiyalari quyidagi tarkibiy elementlar orqali tavsiflanadi:

- genetik material (DNK, RNK);
- gen tahriri vositalari (masalan, CRISPR/Cas tizimlari);
- biotexnologik jarayonlar;

moddiylashgan natijalar (transgen organizmlar).

Shu nuqtai nazardan, gen muhandislik texnologiyalari "bir tarkibli obyekt" emas, balki ko'p qirrali va funksional jihatdan murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Rivojlanish bosqichlari

Gen muhandislik texnologiyalarining shakllanishi shartli ravishda bir nechta bosqichlarga bo'linadi:

1-bosqich (XX asrning 70–80-yillari):

Rekombinant DNK texnologiyalarining paydo bo'lishi. Bu davrda genlarni izolyatsiya qilish va ularni boshqa organizmlarga ko'chirish imkoniyati yaratildi.

2-bosqich (1990–2000-yillar):

Genomni o'rganish va dekodlash (Human Genome Project). Bu bosqichda genetik ma'lumot huquqiy jihatdan mustaqil ahamiyat kasb eta boshladi.

3-bosqich (2010-yillardan hozirgacha):

Aniq gen tahriri texnologiyalari (CRISPR). Bu bosqichda inson genomiga bevosita aralashish imkoniyati paydo bo'lib, huquqiy va bioetik muammolar keskinlashdi.

Mazkur bosqichlardan ko'rinib turibdiki, gen muhandislik texnologiyalari oddiy ilmiy vositadan strategik ahamiyatga ega kompleks ijtimoiy-huquqiy fenomenga aylangan.

1.2. Gen muhandislik texnologiyalarining huquqiy tabiati:

Gen muhandislik texnologiyalarining huquqiy tabiatini aniqlash zamonaviy fuqarolik huquqining eng murakkab nazariy masalalaridan biri hisoblanadi.

An'anaviy huquqiy yondashuvga ko'ra, fuqarolik huquqi obyektlari moddiy (ashyolar) va nomoddiy (intellektual mulk) turlarga bo'linadi. Biroq gen muhandislik texnologiyalari mazkur ikkilik tasnif doirasiga to'liq sig'maydi.

Shu munosabat bilan, ilmiy adabiyotlarda quyidagi asosiy konsepsiyalar shakllangan:

1. Monistik yondashuv

Bu yondashuvga ko'ra, gen muhandislik texnologiyalari faqat intellektual mulk obyekti sifatida qaraladi. Biroq bu yondashuv ularning moddiylashgan shaklini inkor etadi.

2. Materialistik yondashuv

Bu nazariya genetik obyektlarni faqat moddiy ashyo sifatida baholaydi. Ammo bu holda ilmiy bilim va texnologiyaning ahamiyati kamsitiladi.

3. Dualistik yondashuv (ustuvor konsepsiya)

Mazkur tadqiqot doirasida aynan shu yondashuv asos qilib olinadi.

Unga ko'ra, gen muhandislik texnologiyalari:

-bir vaqtning o'zida intellektual mulk obyekti;

shu bilan birga moddiy obyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Bu esa ular uchun an'anaviy huquqiy rejimlar yetarli emasligini ko'rsatadi.

1. Gen muhandislik texnologiyalarining fuqarolik huquqi obyektlari tizimidagi o'rni:

Fuqarolik huquqi nazariyasida obyekt tushunchasi markaziy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Obyekt — bu huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari qaratilgan ne'matdir.

Gen muhandislik texnologiyalarini mazkur tizimga joylashtirishda quyidagi muammolar yuzaga keladi:

1. Tasnif muammosi

Ular:

ashyo emas (chunki nomoddiy element mavjud);

faqat intellektual mulk ham emas (chunki moddiylashadi).

2. Kompleks obyekt sifatida tan olish zarurati

Muallif nuqtai nazariga ko'ra, gen muhandislik texnologiyalari quyidagi uch elementni birlashtiradi:

texnologiya (jarayon)

mahsulot (genetik obyekt)

ma'lumot (genom axboroti)

Bu esa ularni kompleks fuqarolik huquqi obyekti sifatida tan olishni taqozo etadi.

Obyekt — bu huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari qaratilgan ne'matdir.

3. Muomala qobiliyati masalasi:

Genetik obyektlar:

to'liq erkin muomalada bo'lmasligi;

davlat nazorati ostida bo'lishi;

litsenziyalanishi lozim. Bu esa ularni “cheklangan muomaladagi obyektlar” qatoriga kiritish imkonini beradi.

Xulosa va taklif:

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

- gen muhandislik texnologiyalari murakkab va ko‘p komponentli tizim hisoblanadi;
- ular an’anaviy fuqarolik huquqi obyektlari tasnifiga to‘liq mos kelmaydi;
- ularning huquqiy tabiati dual xarakterga ega;
- mazkur texnologiyalarni kompleks obyekt sifatida tan olish ilmiy jihatdan asoslidir;
- ular uchun alohida huquqiy rejim ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Intellectual mulk to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2022.
2. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement). – WTO: 1994.
3. Bently L., Sherman B. *Intellectual Property Law*. – Oxford University Press, 2022.
4. Gold E.R., Castle D. *Biotechnology and the Patent System*. – Cambridge University Press, 2018.
5. Sherwood R. *Intellectual Property and Economic Development*. – Boulder: Westview Press, 2017.
6. Дозорцев В.А. *Интеллектуальные права: понятие, система, задачи кодификации*. – Москва: Статут, 2018.
7. Сергеев А.П. *Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации*. – Москва: Проспект, 2021.
8. Калятин В.О. *Интеллектуальная собственность (исключительные права)*. – Москва, 2020.